

Arenguseire Keskus

VANEMAEALISTE RAHALISE
HEAOLU STSENAARIUMID
EESTIS AASTANI 2050

2019

Vanemaealiste rahalise heaolu stsenaariumid Eestis aastani 2050

22.10.2019

Autor

Arenguseire Keskus

Uuringus sisalduva teabe kasutamisel palume viidata allikale: Arenguseire Keskus, 2019. Vanemaealiste rahalise heaolu stsenaariumid aastani 2050. Tallinn: Arenguseire Keskus.

Arenguseire Keskus on Riigikogu juures tegutsev mõttekoda, mille ülesandeks on ühiskonna pikaajaliste arengute analüüsimine, uute arengusuundade avastamine ning arengustsenaariumide koostamine.

Täname uurimissuuna ekspertkogu, kelle koosloomingus stsenaariumid valmisid: Leonore Riitsalu (MTÜ Rahatarkus), Liisi Uder (Õiguskantsleri büroo), Lauri Leppik (Tallinna Ülikool), Magnus Piirits (SA Poliitikauuringute Keskus Praxis), Katre Pall (sotsiaalkaitse ekspert).

Aruande koostaja: Johanna Vallistu, Arenguseire Keskuse uurimissuuna juht

Stsenaariumide meetodikanõustaja: Erik Terk (Tallinna Ülikool)

Keeletoimetaja: Siiri Ombler

Sisukord

1. Sissejuhatus stsenaariummõtlemisse	4
2. Stsenaariumi teljed – ühiskonna väärtusorientatsiooni ja majanduse võimalikud arengud	5
Väärtuste telg: ühiskonnas on rohkem vastutust üksikisikul vs. ühiskonnas pannakse enam lootust riigile	6
Majandus pikaajalise kasvu – stagnatsiooni teljel.....	9
3. Eesti vanemaealiste rahalise heaolu stsenaariumid aastani 2050	12
Hõbemajanduse võidukäik	16
Vana hea Eestimaa.....	25
Kokkuhoiuküla	32
Kasutatud kirjandus.....	38

1. Sissejuhatus

stsenaariummõtlemisse

Tuleviku vanemaealiste rahalise heaolu stsenaariumid käsitlevad Eesti tänaste tööealiste ehk tuleviku eakate eluolu, majanduslikku toimetulekut ja eneseteostusvõimalusi aastani 2050, s.o ajani, mil suurem osa tänastest tööealistest on jõudnud pensionipõlve. Viimase aasta jooksul on Eesti ühiskonnas teravalt esile kerkinud arutelu pensionisüsteemi tuleviku üle; selle arutelu tulemus mõjutab otseselt tänaseid töötajaid ja tuleviku eakaid. Stsenaariumide ülesanne on aidata mõista tuleviku mitmevariandilisust – muudatused pensionisüsteemis on poliitiline otsus, kuid muudatuste mõju sõltub suuresti ühiskondlikest ja majanduslikest teguritest, mis poliitikahoobadele täielikult ei allu.

Muudatused pensionisüsteemis on poliitiline otsus, kuid muudatuste mõju sõltub ühiskondlikest ja majanduslikest teguritest, mis poliitikahoobadele ei allu. Stsenaariumide ülesanne on aidata mõista tuleviku mitmevariandilisust.

Erinevad stsenaariumid annavad mõista, millised võiksid olla meie praeguste valikute tulemid aastakümnete pärast. Stsenaariumidega arvestamine otsuste tegemisel aitab vältida soovunelmaid või plaane, kus tulevikus toimuvad korraka meile soodsad, kuid üksteist välistavad arengud ning me usume endi kontrolli all olevat muutusi, mis tegelikult seda ei ole.

Mitmevariantsses tulevikukäsitluses on meil võimalik paremini mõista, milline võiks olla erinevatesse olukordadesse sobiv vanemaealiste poliitika – pensionipoliitika, eakatele mõeldud teenused, tööhõivepoliitika jne. Stsenaariumide kaudu joonistuvad välja valikukohad nii laiemalt kui ka pensionipoliitikale eriomaselt.

Rahalise heaolu fookusesse seadmine aitab pensionipõlve mõista inimese vaatest

Seni on Eestis pensionisüsteemi tulevikukäsitlus olnud tihtipeale riigikeskne. Arutelu fookuses on olnud eelkõige pikaajalised demograafilised protsessid ning sellega seotult riigieelarve jätkusuutlikkus. Samavõrd oluline on aga mõista, **mida need arengud võivad erinevate Eestis elavate inimeste jaoks tähendada.**

Pensionisüsteem on vaid üks aspekt, mis määrab inimeste toimetuleku vanaduspõlves. Selleks et stsenaariumide arenguid inimese vaatest paremini mõista, kasutame **rahalise heaolu** mõistet. Enamik arenenud riike mõtleb praegu sellele, kuidas suurendada inimeste endi vastutustunnet ning innustada tegutsemist oma kindlustatuma vanaduspõlve nimel; see läheb hästi kokku rahalise heaolu mõistega. Rahalist heaolu on defineeritud kui „tajutud võimet hoida praegust elatustaset ja saavutada soovitud elustiil ning rahaline vabadus tulevikus“. Rahaline heaolu on kindlustunne rahaasjade praeguses korraldamises ja tuleviku rahaliste eesmärkide saavutamises ning tunnetuslik rahaline toimetulek. Seega arvestab rahaline heaolu lisaks objektiivsetele näitajatele (nt säästumäär, jõukus) ka subjektiivseid näitajaid, näiteks väärtushinnanguid ja elulaadi eelistusi.

Vt lisaks: Riitsalu, L., 2019. Tuleviku-minu rahaline heaolu. Kuidas nügida inimesi suurema rahalise heaolu suunas? Arenguseire Keskus ([Analüüs](#); [analüüsi lühikokkuvõte](#)).

2. Stsenaariumi teljed – ühiskonna väärtusorientatsiooni ja majanduse võimalikud arengud

---

Stsenaariumide raamistiku koostamisel pidasime oluliseks vaadata **nii ühiskondlike kui ka majanduslike** tegurite võimalikku muutumist. Mõlemat tüüpi muutuste määramatuse aste on kõrge ja nad mõjutavad teineteist. Neil kahel teljel toimuvad muutused ja nende koosmõju loovad aga võimaluste ruumi, milles saab kujuneda vanemate inimeste rahaline heaolu.

Ühiskondlike arengute puhul on aluseks võetud Eesti ühiskonna väärtusorientatsiooni võimalikud arengud ning majanduslike arengute puhul senise majandusedu enam-vähem sujuv jätkumine või majanduskasvu peatumine.

Väärtuste telg: ühiskonnas on rohkem vastutust üksikisikul vs. ühiskonnas pannakse enam lootust riigile

Ühiskonna võimalik väärtusorientatsiooni muutus määrab stsenaariumides pikaajalise kursi üldiste arusaamade, ootuste ja eesmärkide osas. Oleme praegu teelahkmel – kui edaspidi koguvad enam jõudu eneseväljenduslikud väärtused, toob see ühiskonnas kaasa enam isiksuslikkust ja individuaalsust ehk olukorra, kus inimesed on valmis võtma rohkem vastutust oma tuleviku kindlustamise eest. Kui tugevnevad traditsioonilised väärtused, oleme ühiskonnakesksemad ja institutsionaalsemad, mis soosib pigem kollektiivset vastutuse jagamist, ning inimesed panevad enam lootust riigile.

Stsenaariumikomplektis ei ole aluseks võetud ühte konkreetset väärtusteooriat, vaid sünteesime erinevaid tulemusi. Näiteks väärtusuurijate Ronald Ingleharti ja Christian Welzeli käsitluse kohaselt eksisteerib kaks peamist väärtusmöödet:

- traditsionaalsus vastandina ilmalik-ratsionaalsele;
- toimetulek vastandina eneseväljendusele.

Ingleharti väärtusteooria kohaselt suureneb ühiskonnas majandusliku heaolu kasvades postmaterialistlike ja eneseväljenduslike väärtuste olulisus (Ainsaar & Strenze, 2019).

Praeguses arengustaadiumis on Eesti ühiskond, kus domineerivad ilmalik-ratsionaalsed väärtused. Viimasel kümnendil on need üldjoontes samaks jäänud, aga suurim on just nihe toimetulekuväärtustelt eneseväljenduslike väärtuste suunas. Samas eksisteerivad suured erinevused keele- ja vanuserühmade vahel. Välja joonistuvad väärtuspõhised klastrid ehk nn mentaalsete mustrite profiilid (vt Ainsaar & Strenze, 2019).

Usalduse ja sallivuse näitajad on Eestis majandusliku heaolu kasvades jõudu kogunud, kuid need väärtushinnangud on siin endiselt oluliselt vähem levinud kui teistes arenenud riikides (vt Kast 1). Eesti väärtushinnangute muutused on olnud kiired ühiskondlike murrangute perioodil – pärast 1990. aastate alguse radikaalseid reforme ja 2008. aasta ülemaailmse majanduskriisi ajal.

Kuigi väärtusteooria kohaselt peaks ühiskond koos majanduse arenguga liikuma eneseväljenduslike väärtuste suunas, on Eestis toimunud küll sarnane nihe, kuid paljude arenenud riikidega (Soome, Rootsi Taani) ei ole Eesti veel võrreldav. Seda võib pidada sotsialistliku režiimi pärandiks. Seetõttu võib Eesti edasine võimalik arengurada väärtusorientatsiooni kujunemisel olla mitmevariantne.

Stsenaariumides esitatakse seega kaks erinevat võimalikku arengut:

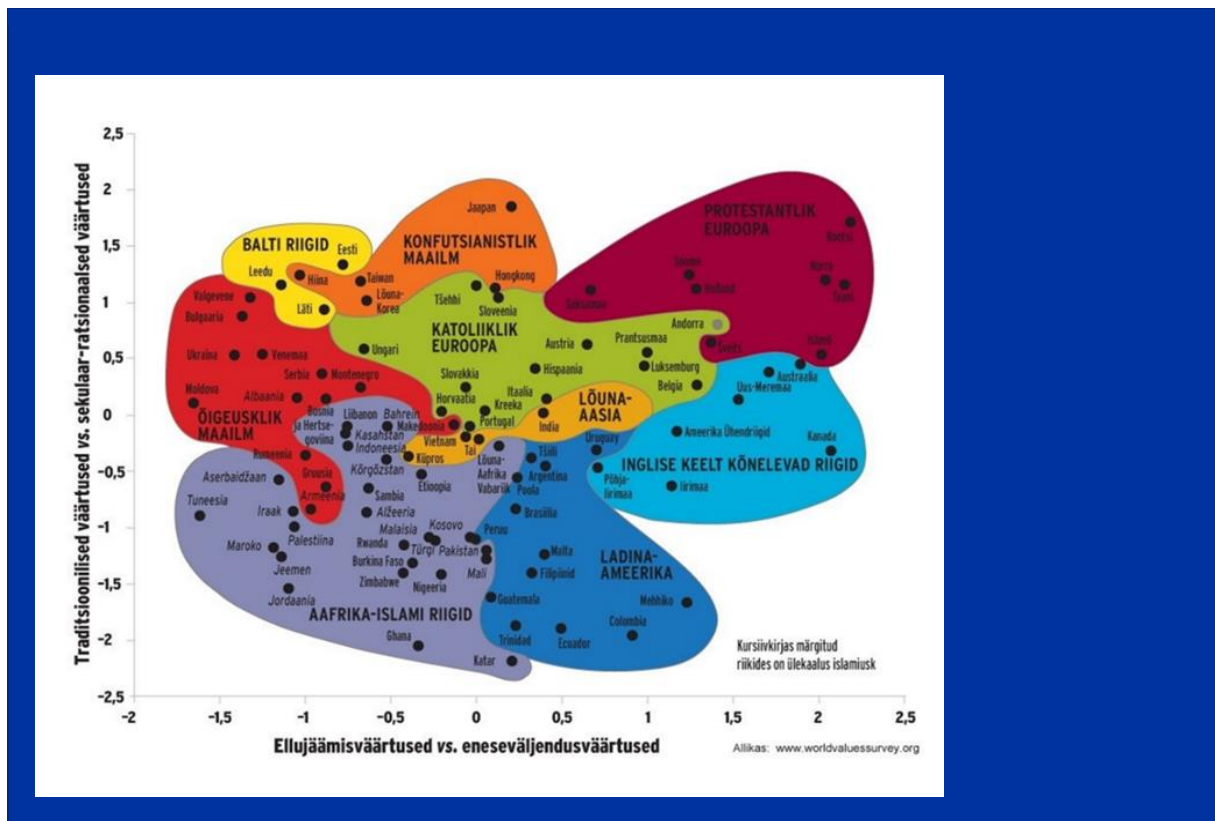
- **Eesti liigub ühiskonnana pigem eneseväljenduslike väärtuste suunas.** Majandusliku heaolu kasvuga kaasneb **individualistlike väärtuste süvenemine**. Seda iseloomustab suurem isiklik vastutus, aga näiteks ka eneseväljenduse olulisus, parem tervis, vastutus oma tegude eest, kõrge poliitiline aktiivsus, tolerantsus erinevuste suhtes, teadlikkus ja entusiasm loodushoiu küsimustes, teadlikkus tehnoloogia-alastest ohtudest ja riskidest, (sõna)vabadus riigiasjus kaasa rääkida.
- **Eestis püsib ja tugevneb orientatsioon traditsioonilistele väärtustele.** Toimetulekuväärtused ja traditsioonilised vaated domineerivad eneseväljenduslike väärtuste üle ning ühiskond liigub suurema **kollektiivsuse** suunas. Ühiskonnakorralduses nähakse olulisena riigi rolli. Võimalik positiivne areng on solidaarsuse ja ühtekuuluvustunde kasv. Kehvema arenguvariandi realiseerumisel iseloomustab ühiskonda vähene majanduslik ja füüsiline turvatunne. Sellises ühiskonnas on inimestevaheline usaldus pigem madal ning valmisolek endast erinevaid tolereerida väiksem.

Ühiskonna väärtusorientatsiooni muutus

←	→
Inimesekeskne ja individuaalne	Ühiskonnakeskne ja institutsionaalne
<ul style="list-style-type: none"> › Eneseväljendusele suunatud väärtused domineerivad › Inimene tunneb end sõltumatu iseseisva indiviidina › Lootus iseendal › Inimeste jaoks oluline sõnavabadus ja võimalus riigi asjades kaasa lüüa › Usaldavam, sallivam 	<ul style="list-style-type: none"> › Toimetulekuväärtused domineerivad › Inimene tunneb end kollektiivi liikmena › Tugevam ühine identiteet › Selged rollid ühiskonnas › Lootus riigil › Riigis korra säilitamine olulisem kui kaasarääkimine

Joonis 1. Stsenariumide esimene telg: ühiskonna väärtusorientatsiooni muutus

Kast 1. Eesti positsiooni muutumine maailma väärtuste kaardil

Joonis 2. Maailma väärtuste kaart 2017 (Allikas: EPL/Maailma väärtuste uuring)

Eesti on Ingleharti kaardil ühiskond, kus domineerivad ilmalik-ratsionaalsed väärtused. Sellistes maades on religiooni ja religioosse autoriteedi/võimu tähtsus väike, inimesed peavad oluliseks pigem oma isiklike püüdlusi kui sotsiaalset kooskõlastatust, neil on ratsionaalne usk teadusesse ja tehnoloogia progressi ning indiviidi õigustesse oma elu puudutavaid olulisi otsuseid (sh eutanaasia, enesetapp, abielulahutus, abort) ise teha (Realo 2013). Senised uuringud näitavad, et viimastel kümnenditel pole Eesti positsioon selles dimensioonis märkimisväärselt muutunud.

Kuigi 1990. aastate **majanduslik** ja ühiskondlik olukord ei muutnud palju ilmalik-ratsionaalset maailmavaadet, vähenes siirdeajal poolehoid eneseväljenduslikele väärtustele ning suurenes vajadus füüsilise ja materiaalse turvatunde järele. Alates 1990. aastate keskpaigast on Eesti ühiskonnas postmodernistlikud ja eneseväljenduslikud väärtused nagu inimeste üldine usaldus, **heaolu** ja sallivus tasapisi jõudu kogunud. Nende näitajate tõusust hoolimata on Eesti elanikud, võrreldes eriti Skandinaavia rahvastega, märgatavalt vähem usaldavad, sallivad ja õnnelikud ning peavad tähtsaks pigem võitlust hinnatõusuga ja riigis korra säilitamist (materialistlik suhtumine) kui üldist sõnavabadust ning võimalust riigiasjades kaasa rääkida (postmaterialistlik suhtumine). Postmaterialistlike väärtusi rõhutavate inimeste osakaal Eestis on väikeste languste ja tõusudega kõikunud 6,4% (1990) ja 4,4% (2011) vahel. See näitaja paigutab Eesti seitsme Euroopa riigi võrdluses madalaimale kohale; nt Rootsis oli vastav näitaja 2011.–2013. aasta andmetel 32%.

Seega näitavad uuringud Eesti elanike suhteliselt vähest usaldust teiste inimeste suhtes, madalat sallivust ja subjektiivset heaolu ning kasinat poliitilist aktiivsust, keskkonnateadlikkust ja isiklikku algatust.

Allikas: Ainsaar, M., Strenze, T. (toim), 2019. Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga. Tallinn, Tartu: Arenguseire Keskus, Tartu Ülikool.

Majandus pikaajalise kasvu – stagnatsiooni teljel

Stsenaariumide teiseks suureks määramatuseks võib pidada majanduskasvu perspektiivi. Majanduskasvu mõjutavad nii Eesti-sisesed kui ka välised tegurid. Eesti-siseste teguritena

võivad kasvu piirama hakata oskustööjõu vähesus ning uute tehnoloogiate ja ärimudelite nappus. Vähemalt sama oluline nii Eesti majanduskasvu kui ka pensionivarade kasvu seisukohast on see, kuidas läheb maailmamajandusel. See mõjutab erinevate varaklasside tootlust – kas atraktiivsed on globaalsed aktsiaturud või pannakse säästus Eesti majandusse (nt ühisrahastusplatvormid). Oleme lähtunud eeldusest, et valdavalt määravad Eesti majanduskasvu dünaamika siiski maailmamajanduses toimuvad protsessid.

Seni oleme saanud eeldada maailmamajanduse stabiilset kasvu, mis on õigustanud investeringuid globaalsetel finantsturgudel. Seda on toetanud näiteks tärkavate turgude kiire kasv, uute tehnoloogiate kasutuselevõttust loodav lisandväärtus majanduses ning ka suurem tarbimisvõimekus.

Maailemamajanduse pikaajalist kasvu võivad hakata takistama mitmed tegurid. Näiteks saavad kliimamuutused vähendada investeringute pikaajalist tootlust.¹ Oluline määramatus on ka neljanda tööstusrevolutsiooniga kaasnev mõju majandusele ja tööturule – automatiseerimine ja digitaliseerimine võivad tähendada töökohtade järsku vähenemist ja ümberpaiknemist maailmamajanduses ning tuua kaasa mitmed järjestikused kriisid. Oluline risk majanduskasvule tekib seoses poliitilise turbulentsiga (nt Brexit) jne.

Stsenaariumides arvestatakse kahe erineva majanduskasvu perspektiiviga:

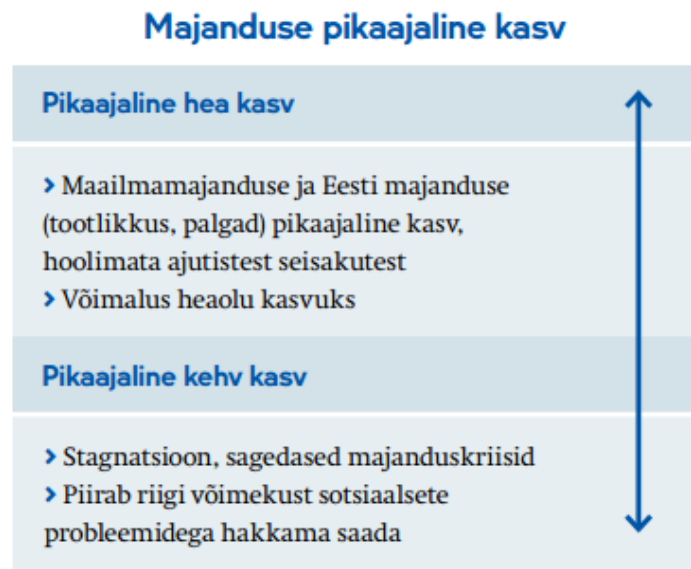
1. vaatamata teatud tsüklilisusele kasvab majandus vaadeldava perioodi jooksul vähemalt mõõdukas tempos ja ilma väga suurte tagasilöökideta, mis suurendab jõukust ja loob võimalused heaolu kasvaks;
2. majanduskasv raugneb või on katkestatud tingituna väga tugevatest tagasilangustest, mis piirab suure surve tõttu eelarvele riigi võimekust sotsiaalset laadi probleemidega hakkama saada.

Eelnimetatud kaks muudatuste valdkonda sõltuvad mitmesugustest välisteguritest, aga on ka omavahel seotud. Võib eeldada, et sotsiaalpoliitika väljatöötamisel ja pensionisüsteemi kujundamisel lähtuvad poliitikud ja ametnikud kas optimistlikumast või pessimistlikumast vaatest majanduskasvu jätkumisele; võib oletada, et tulenevalt suuresti sellest, mis on toimunud majanduskasvuga muudatuste vastuvõtmisele eelnenud perioodil. Reaalne majandusdünaamika

---

¹ Vt näiteks: The Economist Intelligence Unit, 2015. The Cost of Inaction: Recognising the Value at Risk from Climate Change: https://eiperspectives.economist.com/sites/default/files/The%20cost%20of%20inaction_0.pdf

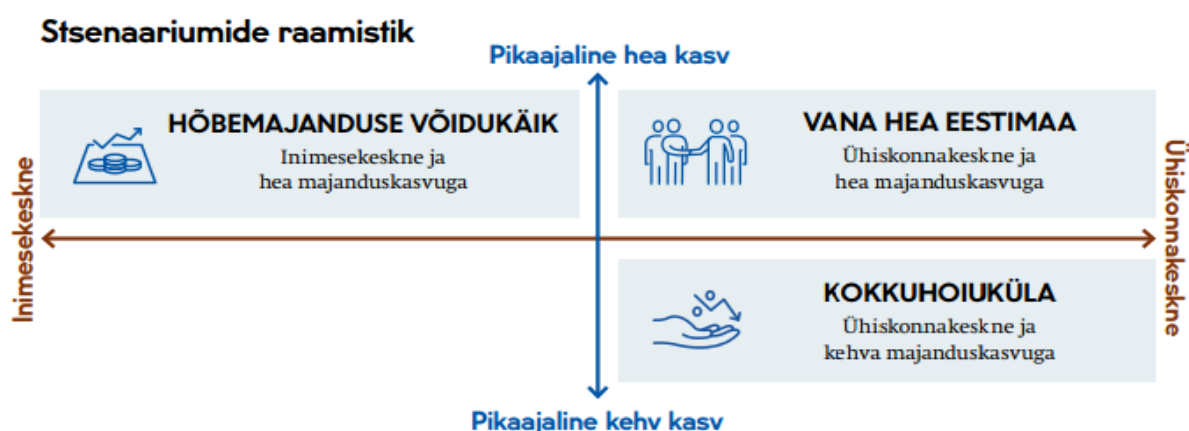
võib, aga ei pruugi nende prognoosidega kooskõlas olla. Kriitiliseks kujuneb olukord siis, kui majandusel, nii rahvusvahelise majanduse kui ka Eesti majanduse mõistes (tõenäoliselt liiguvad need kaks sünkroonis), läheb halvemini, kui muudatuste planeerimisel eeldati.

Joonis 3. Stsenaariumide teine telg: majanduse pikaajaline kasv

3. Eesti vanemaealiste rahalise heaolu stsenaariumid aastani 2050

Kesksete välismõjurite võimalikke arenguid arvesse võttes kujuneb kolm vanemaealiste rahalise heaolu stsenaariumi ning üks allstsenaarium, mis saab esile kerkida vaid üleminekuna juba väljakujunenud esimese stsenaariumi kontekstis, kuid ei saa tekkida iseseisvana praegusest olukorrast lähtudes.

Kast 2. Maria ja Martin valmistuvad vanaduspõlveks

Maria ja Martin valmistuvad vanaduspõlveks

Illustration of Maria and Martin with callouts:

- teenib veidi alla keskmise palga
- teenib veidi üle keskmise palga
- juht-töötaja
- õpetaja
- Martin ja Maria
- tahab pensionit 70% oma palgast
- tahab pensionit 70% oma palgast

Maria ja Martin on mõlemad sündinud 1980. aastal ning aastal 2050 on nad tõenäoliselt hiljuti pensionile jäänud. Uurime, kuidas neil eri stsenaariumide järgi läheb. Inimeste elu eri stsenaariumides erineb sõltuvalt nende sissetulekust, elukohast, töövalikutest, pensionisüsteemi ülesehitusest jne.

Maria on omandanud õpetajaõppe magistrikraadi ning töötanud terve elu õpetajana, kus ta teenis veidi üle keskmise palga (sellesse panustas ta mõningase ületunnitöö ja lisaprojektidega). Maria tervis lubab tal ka pensionieas töötada ning seda ta võimalusel ka teeb. Hea majanduskasvuga stsenaariumides on palgakasv võimaldanud Maria pensioni tarbeks natuke säästa.

Martin on omandanud kutsekeskhariduse ja on elu jooksul teeninud veidi alla keskmise palga. Tema tööelu on olnud varieeruv, kuid õnneks ei ole ta olnud pikalt töötu. Esmalt töötas Martin tislerina, kuid 3D-printerite tulekul pidi ta töökohta vahetama ning asus tööle laotöölisena. Ka seal toimus ühel hetkel muutus seoses automaatsete laosüsteemide tekkega. 2032. aastal läbis ta riikliku ümberõppeprogrammi ning töötas enne pensionile jäämist eakatekodus hooldustöötajana. Töö ei ole tema tervist säästnud ning ta on eelistanud töötamise lõpetada ja jääda pensionile esimesel võimalusel. Martini sissetulekud on võimaldanud tal üle elukaare vaid ots otsaga kokku tulla ja tal ei ole olnud võimalik säästa. Siin esitatud arvutustes eeldame samasuguseid eeltingimusi erinevates pensionisüsteemides. Tegelikuses võivad eeldused stsenaariumide lõikes oluliselt erineda. Arvutuste aluseks on tuleviku vanemaealiste rahalise heaolu mikrosimulatsioonimudel, millest lähtuvad põhjalikumad tulemused avaldame eraldi aruandes.

Tabel 1. Stsenaariumide kokkuvõte

	1) Hõbemajanduse võidukäik	2) Vana hea Eestimaa	3) Kokkuhoiuküla
Stsenaariumi iseloomustab	Rõhk individuaalsel vastutusel, fooniks hea majanduskasv.	Ühiskonnakesksus, hea majanduskasv.	Ühiskonnakesksus, ebaühtlane ja tervikuna kehv majanduskasv.
Vanemaealiste roll/tööelu	Töötamine oma erialal, kuni tervis lubab, on küll eesmärk, kuid sõltub võimalustest ja tööandjate hoiakutest. Paljud lepivad lihttöö või tööturult eemalejäämisega. Varakamatel on võimalus teadlikult eemale jääda.	Ideaalis on vanaduspõlv mõeldud tööst puhkamiseks, kuid ühiskond eeldab tegutsemist: lapselaste hoidmine, lähedaste abistamine, majahoidmine. On hea, kui need tegevused pakuvad ka teenimisvõimalust, sest pension ei ole kuigi suur.	Aktiivne vanaduspõlv on vajalik toimetulekuks, aga ametlike töövõimalusi on vähe. Seega jäävad eakatele juhuslikud, ajutised või lihtsamad tööd. Suur osa tegemistest on tasustamata.
Ootus vanaduspõlve kindlustamise osas (ja kes vastutab tegelikult?)	Isiklik vastutus. Riik vastutab vaid selle eest, et keegi absoluutsesse vaesusse ei jääks (kohustus koguda, teadmised kogumisest).	Oodatakse abi riigilt. Tegelikuses langeb vastutus sageli perele.	Ootus kogukonna abile – kõik peavad kõiki aitama.
Vanemaealistele mõeldud teenused	Toimiv eraturg, peamiselt tasuline. Mitmekesised, aga piiratud kättesaadavusega teenused.	Valdavalt riiklik. Eraturg ei ole kuigi huvitatud teenuseid osutama, kuna riik on kehtestanud hinnalae. Ühetaolised, aga hea kättesaadavusega.	Riiklik, õhuke. Kogukondlik, vastavalt võimekusele. Alternatiivsed pakkujad.

Vanemaealiste rahaline heaolu	Keskmiselt hea, aga varieeruvus suur. Suur osa inimesi ei ole suutnud piisavalt säästa, seega ei saa nad ka teenuseid tarbida. Suur ebavõrdsus ja ebakindlus.	Alla eeldatava. Töövõimalused piiratud, riik ei jaksa maksta heldeid pensione. Sõltub iseendast ja perest.	Rahaline heaolu on pigem kehv, sõltub kogukonnast ja sotsiaalsest kapitalist.
Stsenaariumi võimalused	Vanemaealiste keskmise rahalise heaolu kasv. Valikud tööturul ja teenustes. Eneseteostus on oluline.	Perekonnasidemete tugevnemine, rohkem aega ja vähem rabelemist, ühiskonna parem lõimitus ja eestimaalased kui üks kollektiiv.	Uued nutikad lahendused vanemaealiste toimetulekuks, suurem kokkuvõid ja solidaarsus.
Stsenaariumi riskid	Kasvav ebavõrdsus. Vaesem osa ühiskonnast järjest rahulolematum.	Sulgumine, lõimumisraskuste süvenemine; pidurduv majanduskasv, mille tulemuseks on madalamad pensionid.	Võitlus ressursside pärast, tugevama õigus ja olelusvõitluses allajääjate suur hulk.

Hõbemajanduse võidukäik

Hea majanduskasv ja ühiskonna individuaalne väärtusorientatsioon

Stsenaariumi märksõnad: eneseväljenduslike väärtuste esilekerkimine, mitmekesised valikud pensionisüsteemis ja vanemaealistele mõeldud teenustes, kõrge ühiskondlik usaldus, suured saavutusväärtused ja isiklik vastutus, süvenev ebavõrdsus ning hõrenev ühiskondlik sidusus.

Üldine arengudünaamika

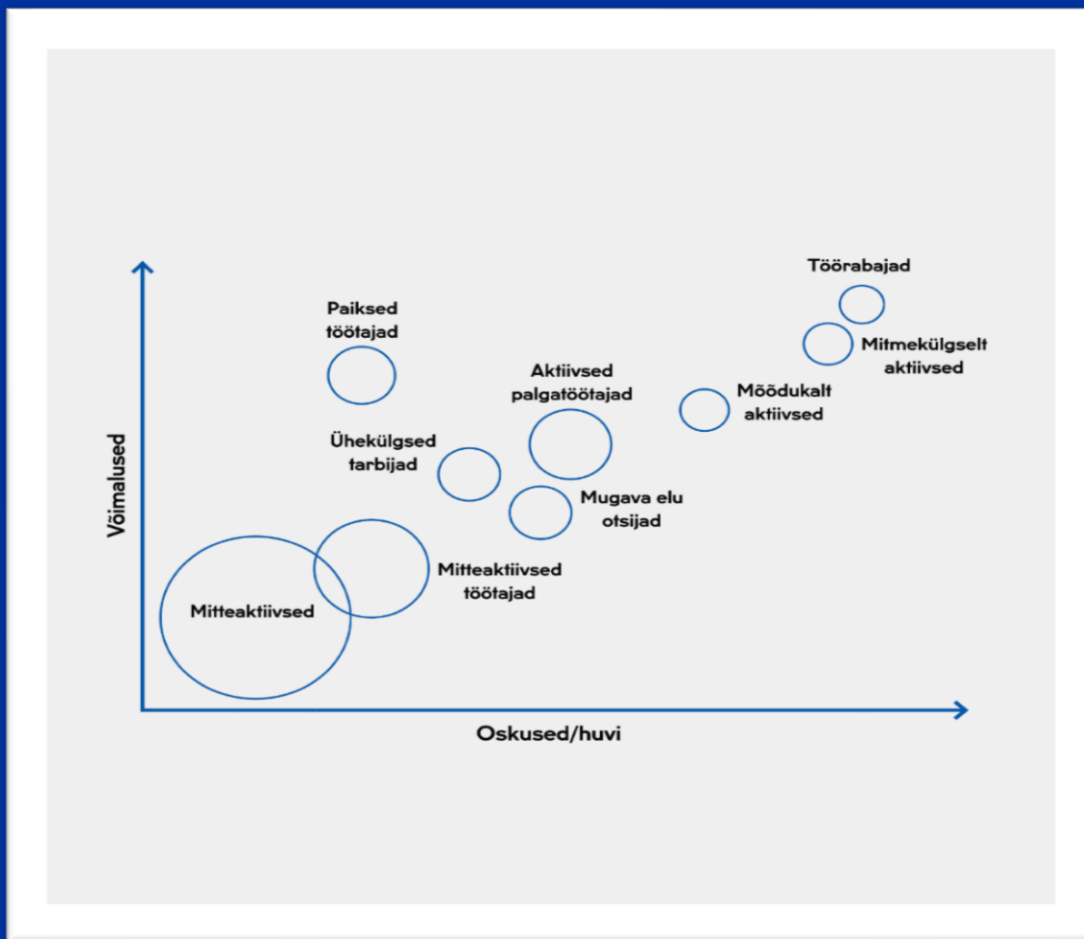
Ühiskond on orienteeritud majanduslikule heaolule ning maailmamajanduse kasvuga suudab Eesti ka kaasa minna. Ajapikku soodustab see omakorda eneseväljenduslike väärtuste juurdumist, millega kaasneb saavutusväärtuste kasv ja isikliku vastutuse tajumine. Ühiskonna ideaal on isiklik eneseteostus ja hea rahaline toimetulek. Eesti avatus ja innovaatilisus, kus kogemuse ja teadmistega tööjõud on väärtustatud, toob kaasa majandusarengu hoogustumise teatud piirkondades. Sealhulgas on tähtis vanemaealiste töötamine ning aktiivne hoiak. Töö on eneseväljenduse vahend ja töökohal on hinnatud mitmekesisus. Eesti suudab vananeva ühiskonna pöörata enda kasuks nii tööturul kui ka uute ettevõtlusvaldkondade leidmisel – hõbemajanduses tekib nõudlus uute teenuste ja toodete järele ning avanevad töövõimalused vanemaealistele. Stsenaariumi eelis on kaasata eakaid tööturul ning luua tingimused väarikaks ja võimalusterohkeks vananemiseks. Stsenaariumi risk on see, et väljavaade oma vanaduspõlve aktiivselt veeta tekib vaid väiksemal osal eakatest – süvenev ebavõrdsus tähendab mahajääjate jaoks piiratud valikuid ja sotsiaalset isolatsiooni.

Rahaline heaolu

Suurel osal aktiivset tööelu elanud inimestel on pensioniea saabudes piisavalt pensionivara, et tunda end kindlustatuna, kuid sissetulekute variatiivsus on suur. Inimeste rahaline heaolu selle stsenaariumi korral keskmiselt siiski kasvab. Hea majanduskasv annab võimaluse hoida praegust elustiili ja kindlustunde tuleviku osas. Sellele aitab kaasa isikliku vastutuse tajumine ning inimeste kasvav huvi säästmise ja investeerimise vastu. Vanemaealistelt oodatakse, et nad oleksid oma tulevikule juba ammu mõelnud. Kui elu jooksul ei ole õnnestunud piisavalt säästa, on määrav roll võimalusel töötada. Terviseprobleemide või oskuste aegumise tõttu tööta jäämine viivad pettumuse ja heitumuseni. Kasvab sissetulekute ebavõrdsus – madalama sissetulekuga grupid võivad tunda, et neil ei ole võimalik samavõrd tulevikule mõelda ja selleks valmis olla kui kõrge sissetulekuga inimestel.

Kast 3. Eesti elanike sissetuleku- ja varaprofiilide uuringu leiud

Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringu keskuse tehtud analüüs vaatas, kuidas on Eesti elanike sissetulekud, varad ja suhtumine oma heaolusse viimase kümne aasta jooksul muutunud. Andmete põhjal moodustati üheksa profiili selle järgi, milline on inimeste huvi säästmise vastu ja võimalus säästa. Eesti elanike sissetuleku- ja varaprofiilide üheksa eri suundumuse põhjal tekivad kõige suuremad rühmad just väheste võimaluste ja oskustega inimestest. Enam säästavad ja investeerivad need inimesed, kes on ka muidu elus aktiivsed ja kelle huvid on mitmekesised.

Loe lisaks: Trumm, E.; Kiisel, M.; Lees, K.; Keerberg, C.-M., 2019. Eesti elanike sissetuleku- ja varaprofiilid. TÜ sotsiaalteaduslike rakendusuuringu keskus, Tartu. Tellinud: Arenguseire Keskus.

Vanemaealiste roll ühiskonnas ja nende tööelu

Tavapäraseks muutub, et suur osa pensionipõlvest möödub tööpostil või muus aktiivses tegevuses – inimesed ei näe end pensionärina, vaid on jõudnud oma elus ajajärku, kus neil peaks olema valik, mida oma ajaga ette võtta. Siia võivad kuuluda nii hobid, töö kui ka muu endale meelepärane tegevus.

Soodsa arengu korral väärtustavad mitmekesisust ka tööandjad, kes loovad eri vanuseprofiiliga meeskondi. **Eakate kogemus ja elutarkus on töö juures hinnatud, kuid tihtipeale on vanemaealiste värbamine ka pragmaatiline tööjõupuudusest tingitud valik.** Ka riik mõistab, et tervena elatud aastate kasvutrend toob kaasa võimaluse tööjõupuudust vanemaealiste kaasamise läbi leevendada, ning on loonud eakate töölevõtmiseks maksusoodustused. Jõukamad vanemaealised on ka ühiskondlikus elus ja hobitegevustes aktiivsed. Tegevuses olemine on staatuse sümbol ning näitab, et inimene on nõutud. Hea sissetulek ja säästud annavad võimaluse iseendasse investeerida ning paisub hõbemajanduse teenusepakkujate hulk.

On oht, et aktiivse vanaduspõlve ideaal jääb paljudele kättesaamatuks ning on suuresti sõltuv tööandjatest ja sellest, kui paljudel inimestel on võimalus vanemaealisena tööl käia. Kiire tööturu muutumine tähendab, et paljude inimeste oskusi ei ole enam vaja ja tööülesanded automatiseeritakse. Eriti puudutab see keskmise ja madalama oskustasemega inimesi, kelle alternatiiv võib olla leida töövõimalusi hooldus- ja isikuteenuste valdkonnas. Samal ajal võivad just need olla füüsiliselt ja emotsionaalselt keerukad töökohad, kus liisk langeb pigem noorematele ja madalamalt tasustatud sisserändajatele (sõltuvalt rändemahtudest).

Kast 4. Maria ja Martini elu ja sissetulek stsenaariumis

Maria ja Martini elu ja sissetulek stsenaariumis

Maria on elu jooksul teeninud u 1,25 keskmist palka ning pensioniea saabudes jätkab ta esialgu töötamist, sest pedagooge on väga vaja. Martin on elu jooksul teeninud u 0,75 keskmist palka. Pensioniea saabudes proovib ta töötamist jätkata, kuid ei leia midagi ja jääb pensionile esimesel võimalusel. Selles stsenaariumis on inimesed teadlikumad oma finantsasjadest ja tajuvad iseenda vastutust tuleviku ees. Võimalusel proovitakse säästa. Riik ei taha tulevikus hättajäänute eest vastutust võtta, seega on tõenäoliselt kehtestatud kohustus ise koguda.

Kui jätkuks tänane kohustusliku kogumispensioniga süsteem?

Kui Maria ja Martin jätkaksid tänase pensionisüsteemi järgi kohustusliku kogumispensioni makseid, ulatuks Maria pension 35%-ni tema viimasest palgast ja Martini oma 46%-ni. Keskmise palga teenija pension kohustusliku kogumispensioniga maailmas oleks 39% viimasest palgast.

Kui palju peaksid Maria ja Martin igas kuus säästma, et saada pensionile jäädes 70% oma palgast?

Kui Maria ja Martin tahaksid saada pensioni vähemalt 70% ulatuses oma viimasest palgast, ei oleks tänane kohustusliku kogumispensioniga süsteem selleks piisav. Üks võimalus suurema pensioni saamiseks on rohkem säästa.

Kui Martin tahaks saada pensioni 70% oma viimasest palgast, peaks ta panema iga kuu kõrvale 14% palgast. Kui Maria tahaks saada 70% oma viimasest palgast, peaks ta säästma kokku (nii maksed pensionifondidesse kui ka muude varade soetamine) igas kuus 19% oma

brutopalgast. Keskmise palga teenija peaks investeerima iga kuu teise või kolmandasse pensionisambasse või muul viisil 18% oma sissetulekust, et saada pensioni 70% oma viimasest palgast. Lõplik tulemus sõltub Maria ja Martini investeerimisstrateegiast. Erinevad investeeringud on erineva riskiastmega. Üksikisikuna investeerides võivad Maria ja Martin olla fondiinvesteeringuga võrreldes edukamad, aga ebaedu korral on oht ka investeeringust ilma jääda.

Sotsiaalsed suhted ja tugiteenused

Isikliku vastutuse kasvuga käib kaasas maailmavaade, et igaüks on oma õnne sepp, kuid paljude jaoks võib arengutempo olla liiga kiire või jääb sotsiaalset sidusust lihtsalt väheks. Inimeste jaoks on oluline nende tuumpere, mitte kogukond laiemalt. Paljud vanemaealised võivad tunda end sellises maailmas üksikuna. Vanemaealistele mõeldud teenuste hulk on mitmekesine ning palju on eraturupakkujaid. Toimub järkjärguline liikumine tasuliste teenuste suunas ning kehvemal elujärjel olevate inimeste jaoks võivad need jääda kättesaamatuks. Jõukamatele toob see kaasa paremad võimalused oma tervise ja heaolu eest hoolt kanda.

Stsenaariumiperioodi teises pooles on Eesti majanduslik heaolu toonud kaasa märgatava sisserändesurve. Õilmitsev hõbemajandus vajab mõistliku palgakuluga tööjõudu ja näeks hea meelega suuremat töörandajate osakaalu, kui just robotid ei võimalda tööjõumahtu hooldusvaldkonnas vähendada.

Pensionisüsteem ja teekond rahalise heaoluni

Isiksusekeskses maailmas muutub inimeste jaoks üha tavalisemaks mõte, et riik ei pea nende eest hoolitsema – pensionipõlveks säästmine on igaühe enda mure. Seepärast on tõenäoline, et selles maailmas eksisteerib kohustuslik kogumispension, mis tagab vähemalt minimaalse sissetuleku, sest riik ei taha võtta vastutust selle eest, et ta peaks üleval pidama neid inimesi, kes endale tööelu jooksul tagatise loonud pole. Tervikuna arvatakse siiski, et inimesed on peamiselt ise vastutavad selle eest, et neil oleks vanaduspõlves piisav sissetulek. See eeldab oma ootuste ja võimaluste mõistmist veel tööelu jooksul. Arusaam ülalpeetavate osakaalu võimalikust rollist ja eluea kasvust ning teiste riikide näidete uurimine tekitab tõenäoliselt ühel hetkel ühiskondliku arutelu kohustusliku kogumispensioni osakaalu suurendamise

vajalikkusest. Usaldus kohustusliku kogumispensioni vastu on tugev siis, kui seda toetavad maailmamajanduse hea kasv ning aktsiaturgude stabiilne tootlus.

Selleks et stsenaariumis tõepoolest kasvaks inimeste endi vastutus, soodustab riik aktiivset kogumist ning on andnud eraturule head võimalused finantsinvesteeringute tegemiseks, et pakkuda mitmekülgeid teenuseid, tugevdades samal ajal valitsemis- ja kontrollimehhanisme ning kohandades regulaarselt pensionifondide õiguslikku keskkonda – näiteks vaadates üle indekseerimisküsimused, väljamaksete süsteemi jne. Vabatahtlikule pensionikogumisele rakendatakse maksusoodustusi, et julgustada inimesi säästma rohkem kui kohustuslik miinimum. Selleks et inimeste teadlikkus tarbijate ja investoritena kasvaks, luuakse terviklik rahatarkuse õpiprogramm ning kasutatakse käitumusliku majandusteaduse meetodeid inimeste hoiakute suunamiseks.

Tulemid

Eneseteostuse väärtustamine ning kõrge isiklik vastutus toovad kaasa selle, et nn „ebapensioni“ maailmas on tõeliselt edukad need, kes saavad kasutada võimalust valida, mida pensionieas ette võtta, ning on piisavalt jõukad ja terved, et erinevaid teenuseid tarbida. Varasema kõrge sissetulekuga inimestel on tõenäoliselt rohkem kogutud nii pensioni- kui ka muud vara ning nad saavad otsustada, kas pühenduda oma hobidele ja elustiilile, näiteks veeta oma pensionipõlv reisides või golfi mängides. On aga tõenäoline, et paljud nende seast otsustavad samuti vähemalt osalise koormusega töötamist jätkata. Keskmise sissetulekuga inimesed on kogunud küll mingil määral pensionivara, kuid sellest ei pruugi piisata, et pensioniks kogutu abil soovitud elustiili säilitada.

Pensionisüsteemi riskikohaks on olukord, kui hea majanduskasvu eeldus ei realiseeru – kui ühel hetkel peaks majandust tabama siiski kriis, on riik kehvasti ette valmistunud hoolet kandma suure hulga abivajajate eest, sest seni on kehtinud eeldus, et inimesed peaksid ise enda eest hoolitsemisega toime tulema. Samal ajal võib kriisiga kohanemisel aidata kaasa see, et inimesed on harjunud ise hakkama saama. Sellele maailmale on iseloomulik ka kohustusliku ja vabatahtliku kogumispensioni suur osakaal pensionides ning riigi poolt jooksvalt rahastatud pensionide väiksem roll. See tähendab, et inimeste pensionid on suuresti sõltuvad rahvusvahelistel väärtpaberiturgudel toimuvast, isiklike säästude suurusest ja nende tootlusest.

Stsenaariumi väljakutsed ja tugipoliitika valikud

- Arengutempo on piirkondlikult erinev ning kui riik sellele varakult tähelepanu ei pööra, võib see tähendada, et suuremad keskused on perioodi lõpuks oluliselt paremal järjel ning maapiirkonnad ääremaastuvad veelgi. Ebavõrdsus kasvab nii inimeste sissetulekute, pensionipõlve säästude kui ka teenuste kättesaadavuse osas.
- Riik võib olla vanemaealistele abiks, et tööturul hakkama saada. Selleks et tööturul kaasatud olla, peavad **oskused ja teadmised** vastama vajadusele. Eakatele suunatud täiend- ja ümberõppeprogrammid peavad olema efektiivsed ja asjakohased. Vajalik on **tööandjate hoiakute suunamine**, et vanemaealiste oskusi ja teadmisi väärtustataks.
- **Vananev elanikkond tingib suurema tugiteenuste vajaduse**. Stsenaariumis on kaks võimalikku lahendust – töörande toetamine ja välistööjõu senisest suurem riiki lubamine või tehnoloogia kasutamine inimeste asemel. Esimene eeldab paralleelselt ka võimalike ühiskondlike pingete ennetamist. Teise puhul tuleb leida sobivaid lahendusi ning teha aegsasti olulisi investeeringuid.
- **Vanemaealiste üksindus kerkib esile eriti nende eakate puhul, kellel ei ole võimalik teenuseid tarbida, s.t käia erinevates kohtades, ning kelle tööturuvalimused on piiratud**. Sotsiaalse isolatsiooni ja sellega seotud terviseriskide vältimiseks on maailmast leida mitmeid sotsiaalse innovatsiooni näiteid – eakate õpiringid; uut tüüpi hooldekodud, kus elavad koos noored ja eakad; ettevõtlusprogrammid vanemaealistele.
- Isiklik vastutus vanaduspõlve rahalise heaolu eest saab realiseeruda vaid olukorras, kus inimesed suudavad end oma vanaduspõlves ette kujutada ning neil on võimalused ja huvi oma tuleviku kindlustamisega tegeleda. Sellele aitavad kaasa **rahatarkuse õppimine juba noorest peast ning teadlikkust ja läbipaistvust toetavad digilahendused**.

Kast 5. Allstsenaarium – elu ilma pensionita?

Allstsenaarium: Elu ilma pensionita?

Käibefraasiks on saanud ütlus, et tulevikus pensioni enam ei ole. Selle väite põhjenduseks tuuakse näitena minevik – vanasti ei olnud tõepoolest pensionisüsteemi tänasel kujul olemas. Sotsiaalteadlased ei pea aga pensionita tulevikku kuigi tõenäoliseks, vähemalt seni, kuni saame rääkida demokraatliku riigikorra jätkumisest. Vanemaealiste kasvava osakaaluga ühiskondades on ebatõenäoline, et valimistel võidaks keegi, kes lubab pensionisüsteemi ära kaotada.

Küll aga saab arutleda, millisel juhul võiks tekkida olukord, kus pension muutub vanemaealiste vajaduspõhiseks toetuseks sarnaselt praeguse toimetulekutoetuse, töötutoetuse või töövõimetoetusega. Tõenäoliselt võime sellist arengut näha just eeltoodud isiksusekeskse stsenaariumi korral, juhul kui hea majanduskasvu ootused ei täitu, majandus satub kriisi ning pensionisäästid sulavad. Kuna selles maailmas tajuvad inimesed ennast ise oma tuleviku eest vastutavana, on võimalik saavutada ühiskondlik kokkulepe, et **pensionid saavad vaid need, kellel on seda tõesti väga vaja**, näiteks absoluutses vaesuses elavad isikud.

Selle arenguraja puhul ei piirduks muutused vaid pensionisüsteemiga. Suurem individuaalne vastutus võib tuua kaasa ka maksusüsteemi muutumise – praeguse sihtotstarbelise pensionikindlustuse makse asemel on sellises maailmas tõenäoline, et pensionikuludeks mõeldud sotsiaalmaksu osa on madalam ning inimesed saavad ise rohkem otsustada, kuidas oma raha tuleviku tarbeks investeerida.

Tuleb aga karta, et vajaduspõhise pensioni tõttu tekkivad sotsiaalsed pinged on liiga suured, et neist lihtsate vahenditega üle saada. Paljud vanemaealised ei ole olukorraga rahul, nende osatähtsus valijate seas on kõrge ning on oodata radikaalset pööret järgmistel valimistel. Hääletatakse nende poolt, kes lubavad pensioni taastada, isegi kui see peaks tulema teiste oluliste valdkondade arvelt.

Kui tekib majanduslangus ja majanduse kehv olukord peaks kestma pikemat aega, on võimalik liikumine kolmanda stsenaariumi ehk kollektiivsete väärtustega ühiskonna suunas, kus kõik saavad pensioni võrdset.

Vana hea Eestimaa

Hea majanduskasv ja ühiskonna riigikeskne väärtusorientatsioon

Stsenaariumi märksõnad: ühiskonnakesksus; toimetulekuväärtuste ja materialismi ehk hoiaku „tarbin praegu“ süvenemine; madal usaldus ja sallivus; lootus on pandud riigile; püüd tekitada ühtsustunnet rahvusriigina.

VÕIMALUSED

- + rohkem aega, vähem rabelemist, tugevamad perekondlikud sidemed
- + solidaarsem ühiskond, sh uus-kogukondlikkus ja loovuse kasv
- + erinevate ühiskonnagruppide vaheline hea läbikäimine („Vana hea Eestimaa“) või ühtne identiteet

RISKID

- vanemaealised ei ole tööturul oodatud, kuigi nende pension on madal ja nad sooviksid lisa teenida
- perekonna vastutus suureneb või elavad inimesed vaeselt
- tugevnevad erinevad grupiidentiteedid ja nende vahel tekib konflikt

Joonis 4. Stsenaariumi riskid ja võimalused

Üldine arengudünaamika

Majanduskasv on pikka aega olnud hea, kuid tajutakse, et selle viljad on jaotunud ebaühtlaselt, ebavõrdsus on kasvanud – seda nii Eestis kui ka mujal maailmas. Ühiskonnas on see toonud kaasa vastandumise ja kutsunud mitmetes gruppides esile ilmajätuse tunde. Hakatakse otsima kujunenud ebavõrdsuse põhjuseid ning tekib vastuseis globaliseerumisele, regionaalsele ebavõrdsusele ja vahedele sissetulekutes. Tekkiv meelsus pidurdub liikumist eneseteostuse ja saavutusvajaduse suunas – olulisemaks muutuvad ühiskonnakesksus ja institutsionaalsus. Aja jooksul tähendab see üldise inimestevahelise usalduse vähenemist ja püüdu säilitada harjumuspäraseid rolle ning endast erineva vähemat tolereerimist. Inimesed loodavad, et riik teab, „kuidas asjad käivad“. Selle tulemusel on ühiskonnas järk-järgult vähem inimesi, kes arvavad, et oma tulevikku peaks ise juhtima. Lastele õpetatakse eeskätt kuulekust.

Stsenaariumi alguses on majanduskasvu perspektiiv hea, mis süstib pensionisüsteemi loojatesse optimismi, et tulevikus saab pensionide eest hoolitsemisega hakkama vaid riik. Esialgu võibki tunduda, et ka kinnisem „omade“ ühiskond saab olla majanduslikult edukas. Stsenaariumi edasine areng sõltub aga suuresti sellest, kas tekkiv ühtsustunne puudutab kõiki inimesi või vaid väikest osa ühiskonnast.

Ühiskonna fookus liigub majandusarengu teemadelt ära ning kasvav sulgumismentaliteet hakkab mõjutama Eesti rahvusvahelist konkurentsipositsiooni – kõrgelt kvalifitseeritud välis töötajad ei soovi Eestisse tulla, mis peletab eemale kiire kasvuga globaalsed alles alustavad ettevõtted, ja seeläbi väheneb ka kohalike ettevõtjate võimaluste spekter; rahvusvahelised kaubandussuhted kannatavad, arendus- ja teadustegevus on pärsitud. Kuigi stsenaariumi alguses oli paljudel lootus, et väärtusnihe ühiskonnas toob kaasa sündimuse suurenemise, ei ole

see realiseerunud. Elanike maksukoormus peab kasvama, et pensione jooksvalt rahastada, kuid see tagab keskmiselt siiski vaid hädapärase toimetuleku pensionieas. Lapsed tunnevad survet oma eakaid vanemaid toetada, mis võib tekitada pingeid ja stressi.

Kuigi eestluse ja traditsioonide olulisemaks muutumine annab võimaluse suuremaks ühtekuuluvustundeks ja solidaarsuseks, ei ole tegu kõikidele ühiskonnagruppidele sobiva väärtussüsteemiga. Stsenaariumi edukus sõltub ka sellest, kas eestlusest saab eestimaalisus – traditsioonilise elukäsitluse ja eluviisi tähtsustamine on heas kooskõlas paljude Eestis elavate rahvusgruppide vaadetega, mille tulemusel paraneb erinevate rahvusgruppide lõimitus ja panus ühiskonnaellu. Igal juhul tuleb mõista, et igasugune tugev identiteedipoliitika tugineb vastandumisele ning suurendab pikas perspektiivis usaldamatust endast erineva suhtes.

Vähenev sõnavabaduse ja eneseväljenduse olulisus ei ole vastuvõetav paljudele Eesti noortele, kes on üles kasvanud teistsuguses väärtusruumis. Eesti elanike seas on palju neid, kes ei ole ühiskonna väärtuste ja ootustega samal lainel või ei näe oma karjääril Eestis perspektiivi. Väljaränne kasvab eriti noorte naiste seas, kes ei soovi elada erinevusi mitteaktsepteerivas ühiskonnas.

Rahaline heaolu

Puhkamisele orienteeritud pension võib esialgu tunduda hea võimalusena vanaduspõlve nautida ja pikast tööelust puhata, kuid riigipension katab vaid pensionäri baasvajadused. Kes ei ole ise lisavaeva näinud, et pensionipõlveks säästa, või kellel ei ole väärtuslikku kinnisvara, peavad lootma oma lastele või lastelastele, kui nad lisatööotsi ei leia. Samal ajal on tööeliste maksukoormus niigi kasvamas ja paljud pered satuvad majanduslikku kitsikusse. Vanemaealised on selle stsenaariumi puhul pigem keskmiselt kehvval rahalise heaolu tasemel, kuid ebavõrdsus on see-eest väike.

Vanemaealiste roll ühiskonnas, tööelu jne

Tekkiv ühiskond lubab küll mitte kedagi maha jätta, kuid ootab vastu, et inimesed saaksid aru, kuidas asjad peavad toimima – oluliseks muutub perekonna ja suguvõsa rolli väärtustamine, ühiskond on hierarhiline. Eeldatakse, et vanemaealisus muutub austusväärseks ning vanemaealisi peetakse suguvõsa peaks. Samal ajal toob selge ja ettemääratud rollijaotus kaasa tugevneva ootuse, et vanemad inimesed ei jätkaks oma põhitöökohal. Neilt eeldatakse pigem suuremat panust lapselaste hoidmisel ning keskendumist teiste abistamisele. Kui jooksvalt

rahastatav pension ei ole kuigi helde ning endal ei ole sääste kogunenud, on ainult hea, kui need tegevused ka sissetulekut pakuvad. Paljudel ei pruugigi jääda muud võimalust, kui tervise jagudes lisasissetulekut otsida, kuigi püsivad töövõimalused võivad olla piiratud.

Kast 6. Maria ja Martini elu ja sissetulek stsenaariumis

Maria ja Martini elu ja sissetulek stsenaariumis

Maria on elu jooksul teeninud u 1,25 keskmist palka ning pensioniea saabudes tahaks ta edasi töötada, kuid koolis on lahkumispidu juba plaanitud. Aeg-ajalt teeb ta siiski juhuslikke tööotsi ja müüb kord aastas laadal oma pirukaid. Martin on elu jooksul teeninud u 0,75 keskmist palka. Pensioniea saabudes jääb ta hea meelega pensionile, sest tervis ei kannata enam tööd teha, kuigi lisaraha kuluks ära.

Selles stsenaariumis loodavad inimesed riigi tarkusele ning ei ole ise säästmisele kuigi palju tähelepanu pööranud või pole seda lihtsalt osanud teha. Maria ja Martini pensioniarvutused on tehtud eeldusel, et selles stsenaariumis saadakse vaid jooksvalt rahastatud pensioni ning kogumiskohustust ei ole.

Jooksvalt rahastatava pensioniga (ehk pensione makstakse töötavate inimeste maksutulust ja kohustuslikku kogumispensioni ei ole) oleks Maria sissetulek tema viimase palgaga võrreldes 29% ja Martinil 40%. Keskmise palga teenija pension oleks sellise süsteemi järgi 33% tema viimasest palgast.

Kui suur peaks olema sotsiaalmaksu pensionikindlustuse osa, et jooksvalt rahastatava pensionisüsteemi korral oleks pension viimase palgaga võrreldes 70%?

Kui Maria ja Martin tahaksid jooksvatest maksudest rahastatava pensionisüsteemi puhul saada pensionile jäädes oma palgast 70% ulatuses pensioni, siis võimalused selleks on: a)

tõsta sotsiaalmaksu (või leida teisi riigieelarvelisi allikaid); b) vähendada ülalpeetavate osakaalu (näiteks suurendades sisserändekvooti). Selleks et Martin saaks pensioni, mis moodustaks 70% tema viimasest palgast, peaks sotsiaalmaksu pensionikindlustuse osa olema 31% (praegu 20%). Maria palk on olnud suurem ja seega peaks temale suurema pensioni maksmiseks veelgi rohkem makse tõstma – 47%-ni. Keskmise palga saajale 70% suuruse asendusmäära pakkumiseks peaks sotsiaalmaksu pensionimakse olema 42% (praegu 20%).

Sotsiaalsed suhted ja tugiteenused

Selles maailmas on perekonnal väga tähtis roll. Ühest küljest toob stsenaarium kaasa perekonna kõrgema väärtustamise. See võib tähendada, et ühiskond on lapsedõbralikum ja hoolivam. On ootus, et inimesed teavad oma rolli perekonnas ning et see võiks kaasa tuua ka sündimuse kasvu. Ollakse orienteeritud üksteise aitamisele – vanemaealised aitavad lapsi kasvatada või tegelevad muude abistavate tegevustega. Noored inimesed toetavad vanemaealisi. See saab väljenduda kas või kohustuslikus teenistuses – kõikidel noortel võib olla kohustus aasta aega riigi heaks töötada, näiteks eakatekodus.

Perekondlikud olud mõjutavad suurel määral ka vanemaealiste hakkamasaamist – kui jooksvalt rahastatavale pensionisüsteemile lootma jääda, ei saa see olla kuigi helde. Tekib surve maksukoormuse tõusuks või selleks, et lapsed oma eakaid vanemaid toetaksid. Koos survega pigem laste eest hoolitseda (mis võib viia naiste tõrjumiseni tööturult) toob see tööealiste jaoks kaasa topeltkoormuse ja täiendava pinget. Paljudes peredes võib oma pensioniealiste vanemate eest hoolitsemise vajadus tähendada olukorda, kus vanemad tunnevad, et on oma lastele koormaks. Seda võimendab asjaolu, et nii tekkiv pensionisüsteem kui ka eakate teenused on pigem ühetaolised ja riiklikud ning valikute hulk on väike. Hooldekodudesse võivad olla pikad järjekorrad ning tarvidus eakaid kodus hooldada võib tähendada, et ka vanurit hooldav laps peab koduseks jääma.

Pensionisüsteem ja teekond rahalise heaoluni

Ehkki inimeste ootus on see, et nii pension kui ka teenused oleksid selles maailmas riigi kanda, on ilma kohustusliku kogumispensionita, üksnes jooksvalt rahastatava pensionisüsteemi toel

keeruline võimaldada pensioni ja teenuseid, mis tagaksid hea elukvaliteedi. Pensionide tõstmiseks suurendatakse nooremate inimeste maksukoormust või süveneb eelarvesurve – soov leida pensionitõusuks raha teiste eluvaldkondade arvelt. Samal ajal on levinud hoiak, et lapsed peavadki oma eakaid vanemaid üleval pidama ja hooldama. Riiklik teenus ei ole alati kättesaadav ja kvaliteetne, selle kõrvale ei kujune ka olulist eraturuteenuste pakkumist. Näiteks võib riik olla kehtestanud teenustele hinnalae, et hoida neid kättesaadavana. Eraturu teenusepakkujad leiavad, et ei suuda väikesel turul riikliku süsteemiga konkureerida.

Tulemid

Esiialgu jätkab majandus sujuvat ja tõrgeteta kasvamist, kuid pikemas perspektiivis sõltub areng sellest, kuidas mõjutab tekkiv väärtusorientatsioon erinevate gruppide identiteeditunnet ja ühiskondlikku kuuluvust.

Suurim risk on see, et fookus nihkub majanduse ja arenguga seotud teemadelt ära, mis kahjustab Eesti rahvusvahelist konkurentsivõimet. Selles ühiskonnas on vähem ebavõrdsust ning vanemaealiste heaolu on tõenäoliselt ühtlasem; kuid perede hoolduskoormus on suur ning koos lastekeskusega tähendab see, et soodustatakse naiste tööturul eemalejäämist või aeglasemat tööalast edasijõudmist. Selle tulemusel võivad paljud noored (nii mehed kui naised) tajuda ühiskonnas võimaluste puudumist ja minna neid otsima teistesse riikidesse. Seda võib omakorda soodustada ka see, et kuigi mõtteliselt loodavad inimesed oma vanaduspõlve rahalise heaolu loomisel riigile, ei ole jooksvalt rahastatud pensionid piisavad, et neid üleval pidada. Isegi juhul, kui majanduskasv on hea, pärsib sotsiaalmaksu laekumist tööealise elanikkonna vähenemine, kuna pensioniealised valdavalt ei tööta. Ühiskonnas valitsevad arusaamad ei ole soodsad sisserändeks, mis võiks maksulaekumist kasvatada. Tuumpere rahaline toetus oma vanematele on seega väga oluline, mis võib ajendada vähemvarakaid inimesi välismaalt suuremat sissetulekut otsima, et olla võimelised oma vanemaid toetama.

Stsenaariumi väljakutsed ja tugipoliitika valikud

- Rahvuslusel põhinev identiteedipoliitika on kõrgete riskidega, sest see tugineb vastandumisele. Selleks et Eestis juba praegu elavad erinevad rahvusgrupid ja teistsuguse väärtusorientatsiooniga inimesed ei tunneks end kõrvalejäetuna, peaks tekkiv foon pikema aja jooksul soodustama liikumist suurema usalduse ja aktsepteerimise suunas ning vähendama vastandumist.

- Eesti majanduse rahvusvaheline konkurentsivõime tugineb teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni edule. Siin mängivad olulist rolli rahvusvahelised ja globaalselt võrgustunud ettevõtted ning nende võime leida spetsialiseeruva tehnoloogiaga maailmas sobilike oskuste ja teadmistega tööjõudu – seda igalt poolt üle ilma ning sageli ajutiselt või virtuaalselt. Eeldusel et stsenaariumis suureneb sulgumine ja vastandumine, ei ole Eesti enam maailma tippspetsialistide jaoks atraktiivne sihtkoht. Pikas perspektiivis mõjutab fookuse äranihkumine majandusarengult ka meie tegelikku edukust ning see toob omakorda kaasa vanemaealiste kehvema majandusliku olukorra.
- Aegsasti tuleb mõelda hoolduskoormusele. Kasvav vanemaealiste osakaal tähendab ka suuremat hoolduskoormust ning selle langemine perekonna õlule ei ole jätkusuutlik lahendus.
- Vanemaealiste rahaline heaolu saab kasvada, kui inimesed tajuvad ka ise vastutust oma tuleviku eest ning valmistuvad ette ajaks, kui nad ei ole enam töövõimelised. Selles stsenaariumis on lootus pandud riigile ning jooksvalt rahastatavale pensionile, kuid riik ei ole meie demograafilises perspektiivis võimeline maksukoormuse või pensioniea tõusuta suurt pensioni tagama. Seda probleemi saab ennetada, kui toetada inimeste oskust kujutada end ette tuleviku-minana ning pakkuda neile tööriistad ja võimalused ise tulevikuks valmis olla.
- Perekonna roll on sellises maailmas suurem igal juhul. Selleks et hoida ära tööealiste inimeste koormuse märkimisväärset tõusu (kus nad peavad korraga hoolitsema laste ja oma eakate vanemate eest ning kehvemal juhul seisma silmitsi maksukoormuse tõusuga), on hädavajalik vältida vanemaealiste tööturult eemalejäämist. Oskuste ja teadmiste uuendamise programmid ning tööhõivemeetmed aitavad vanemaealistel säilitada sissetuleku, kuniks nad on veel tervise juures.

Kokkuhoiuküla

Stagneeruv majanduskasv ja ühiskonna riigikeskne väärtusorientatsioon

Stsenaariumi märksõnad: majanduse kehva kasvu tingimustes toimetulekuraskuste tõttu tugevnev ühiskonnakesksus; kogukondliku elulaadi esiletõus; ühetaolised riigi pakutud teenused ja kõigile võrdne riiklik pension; täiendavad kogukonnapõhised lahendused ning inimeselt inimesele teenuste pakkumine jagamismajanduse platvormidel; uusautoriteetide tekkimine.

VÕIMALUSED

+ sotsiaalse kapitali roll, sh hoolivus ja solidaarsus kasvavad, vähem üksildust
+ kitsikus sunnib leidma uusi lahendusi toimetulekuks

RISKID

- kehv toimetulek, tõrjutus
- kui rasked ajad leevenevad, siis läheb solidaarsus ka üle
- tekib ressursside pärast võitlev ühiskond

Joonis 5. Stsenariumi riskid ja võimalused

Üldine arengudünaamika

Majandus ei kasva pikemat aega või suureneb majanduskriiside sagedus. Tööpuudus on kõrge, kõikidele ei jätku täiskohaga tööd ning kannatab inimeste sissetulek. Usaldus finantsturgude vastu on väike ning pensionipõlveks säästmisel ei ole madala tootluse tõttu kuigivõrd mõtet. Riigi pakutud pension ja teenused on ebapiisavad ning kehvades majanduslikes oludes ei jaksa ka perekond üksi koormat kanda. Seega on vanainimeste eest hoolitsemine kõikide vastutus – nii riigi, pere kui ka kohalike kogukondade kohustus. Levib mõtteviisi, et vaene ühiskond peab kokku hoidma. See soodustab traditsiooniliste väärtuste esilekerkimist. Olulised on pereeluga seotud väärtused, nagu soov ja oskus hoolitseda teiste eest; tähtsustub kogukonna roll. Riik toetab ja soosib kogukondlikku tegevust, sest see kergendab tema koormat.

Inimesed kasutavad tekkivat vaba aega üksteise abistamiseks, toimetulekut toetavaks ühistegevuseks, võimaluste piires oma huvialadega tegelemiseks ning kogukonda panustamiseks. Suurem vaba aja osakaal tähendab ka kasvavat nõudlust huvi- ja vabaajateenuste järele, kuid need ei saa olla kallid. Tekkivad kogukonnad ei pea olema vaid piirkonnapõhised, need võivad tugineda ka inimeste huvialadele ja tööelule. Näiteks on tõenäoline, et stsenaariumis areneb siseriiklik turism, eriti loodus- ja pärimushuvile tuginedes. Inimesed hakkavad rohkem tähelepanu pöörama Eesti ajaloole ja kultuurile, ennast ja kogukonda defineerivaks võib saada uusvaimsus.

Kitsikus ja riigi piiratud võimekus saab teataval määral võimendada innovatsioonivalmidust ning võib inspireerida ka loomingulisust toimetuleku saavutamiseks. Näiteks võivad levida jagamismajanduse ideedele tuginevad inimeselt inimesele teenuspakkumise platvormid, kus vahetatakse teenuseid või asju. Siiski oleks ka sellises maailmas veel oma suunda otsiva „eduvõimalust ootava“ rühma ja edumeelsemate inimeste jaoks väljavaadete hulk liiga piiratud

ning nad otsivad karjäärivõimalusi mõnes teises riigis. Pikaajaline kehv globaalne kasv võib aga kaasa tuua kasvava proteksionismi ning töö leidmine teistes riikides on sel juhul samuti keeruline.

Stsenaariumi areng perioodi teises pooles (2035+) sõltub seega sellest, kas kogukonnapõhise solidaarsuse tekkimine õnnestub. Kui see ei õnnestu, on risk, et inimesed jäävad ootama riigi panust ning hakkavad ägedalt võitlema oma ühiskonnagrupi õiguste eest. Sellisel juhul ühiskondlik usaldus kahaneb ning heaolutunnet vähendab pidev konfliktisus ja puudustunne – vanemaealised hääletavad valimistel pensionide tõstmise poolt ja noored võitlevad kõrge maksukoormuse vastu. Sellises maailmas süveneb vastuolude tulemusel kriisitunne, isegi kui kriisist taastumiseks tekivad head välised eeldused.

Rahaline heaolu

Selles maailmas on vanemaealiste rahalise heaolu mõõdetav tase pigem madal, kuid subjektiivne heaolu ei pruugi samavõrra langeda. Ühest küljest läheb kõikidel võrdlemisi kehvasti – vähene ebavõrdsus toob kaasa olukorra, kus ollakse koos vaesed. Inimesed lepivad sellega, et neil ei ole võimalik rahaliselt priisata.

Vanemaealiste roll ühiskonnas ja nende tööelu

Traditsioonilisi väärtusi hindavas ühiskonnas on igapäev kanda selge roll ning hoolivus kaasinimeste suhtes võib-olla suurem. Perekonna olulisus kasvab ning lisaks tuumperele on oluline toetada üksteist ka suguvõsas, kogukonnas jne. Vanemaealised on sellises ühiskonnas kogukonna hoidjad. Samas oodatakse neilt abi ka lastega toimetamisel ning panustamist oma kogukonda. Eakatel võib küll olla soov lisaraha teenida, aga ametlikud töövõimalused on kesised. See võib kaasa tuua alternatiivsete sissetulekuallikate otsimise – näiteks oma potipõllundussaaduste müümise või vahetamise, käsitöö tegemise või muude teenuste pakkumise näol jagamismajanduse platvormidel. Kitsad olud soosivad leidlikkust.

Sotsiaalsed suhted ja tugiteenused

Inimeste omavahelised suhted ning sotsiaalne kapital on toimetulekul tingimata olulised, kuid tugivõrgustik ei piirne vaid perega. Kes ei oska võrgustikku luua, selle jaoks võib see maailm tähendada hättasattumist ja kõrvalejätust.

Teenused on valdavalt riiklikud, kuid nende hulk on piiratud. Inimesed ei pruugi tunda, et riiklik teenus oleks neile ligipääsetav ja nad peavad leidma alternatiive, et oma tervise eest hoolitseda. See võib ühtlasi tähendada, et tekivad täiendavad teenused kogukonna tasandil, kes oma vanemaealiste eest hoolitsemise enda kanda võtab. Perekonna roll suureneb samavõrd ning levinud on vanurite hooldamine kodus.

Pensionisüsteem ja teekond rahalise heaoluni

Finantsturgude atraktiivsus investeerimisvõimalusena on kadunud. Heitlik tootlus soodustab kogumispensionist loobumist. Ka vabatahtlik kogumine ei näi kuigi mõistlik. Võimalusel ostetakse kestva kaup ja väärisesemeid, millel on väärtus tulevikus. Inimesed jäävad lootma jooksvalt rahastatud riiklikule pensionile. Kehva majandusliku olukorra jätkudes ning ametlike töövõimaluste vähenedes tundub inimestele ebaõiglane, kui pension sõltub varasemast staažist. Kui ollakse vaesed, siis ollakse seda koos. Seega läheb läbi ettepanek muuta riiklik pension universaalseks – kõik saavad pensioni ühtmoodi vähe. Peamiselt jääb hoolduskoormus perekondadele või laiemale kogukonnale.

Sõltuvalt stsenaariumi arengust võivad vanemaealised kasvava ühiskondliku solidaarsuse toel madalate pensionidega leppida, usalduse kadumisel aga hakata aktiivselt pensionitõusu eest võitlema, isegi kui see tähendaks teiste eluvaldkondade (haridus, tervishoid) rahastuse vähendamist või oluliselt kasvavat maksukoormust.

Ajapikku võib riik siiski hakata soodustama individuaalset vastutust soodustavaid süsteeme kogukonnapõhiste fondide ja ühistute loomiseks, mis toetaks kollektiivset jõukuse kasvu piirkondades või gruppides, kus see oleks võimalik.

Tulemid

Võimalus selle stsenaariumi puhul enam-vähem rahuldav toimetulek saavutada sõltub sellest, kui edukad ollakse kogukondliku solidaarsustunde tekkimise ja usalduse kasvu soodustamisel. Stsenaarium võib hoolimata kehvast majandusolukorrast olla tajutud heaolu arvestuses suhteliselt hea, kui usaldus toob kaasa ühiskondliku kokkuleppe vaesed ajad koos üle elada ning kokku hoida. Raha olulisus kahaneb. Kitsikus võib soodustada uuendusmeelsust ja loovust, mis võimaldab rahva hulgas säästliku eluviisi ideed levitada.

Riiklikud vanemaealistele mõeldud teenused on ühetaolised ning väheste valikuvõimalustega. Osalt võivad selle rolli üle võtta kohalikud omavalitsused, kuid nende võimekus on tõenäoliselt piiratud. See võib soodustada alternatiivsete teenusepakkujate tekkimist, näiteks hoolekandeteenuseid inimeselt inimesele jagamismajanduse platvormidel. Esile kerkivad uut tüüpi autoriteedid – ravitsejad ja tervendajad. Kogukonnapõhisus tähendab ühtlasi seda, et mõnes kogukonnas on rohkem jõukust ja teistes vähem.

Stsenaariumi väljakutsed ja tugipoliitika valikud

- Tehnoloogiapõhised lahendused võivad selles stsenaariumis pakkuda võimalusi täiendavat sissetulekut teenida või vähemalt oma kogukonnalt tuge saada. Seega võib vanemaealiste digioskuste kasv ühest küljest aidata kaasa tehnoloogia kasutamisele ning teisest küljest saab inimeselt inimesele teenuspakkumise platvormide olemasolu luua selleks võimalused.
- Kogukondade roll oma vanemaealiste rahalise heaolu loomisel suureneb ning riik saab anda inimestele vabad käed otsustamiseks, milliseid lahendusi nad kõige enam näha tahaksid. Ei ole välistatud, et lisaks universaalsele pensionisüsteemile tekivad siin väärtuspõhiste kogukondade täiendavad kogumisskeemid, et riske hajutada. On tõenäoline, et see realiseerub läbi kohalike omavalitsuste tugevneva rolli.
- Eeldusel, et rahalise toetuse asemel väljendub riigi tugi peamiselt teenustes, on selles stsenaariumis eriti oluline tugipersonali kättesaadavus. On paratamatu, et materiaalse kitsikuse tingimustes ei saa tugi ei rahas ega teenustes kuigi helde olla ning suur vastutus langeb lastele. Sellegipoolest peab riik valmistuma eakate osakaalu tõusuks.

Maria ja Martini elu ja sissetulek stsenaariumis

Maria on elu jooksul teeninud u 1,25 keskmist palka ning pensioniea saabudes peabki ta pensionile jääma. Martin on elu jooksul teeninud u 0,75 keskmist palka.. Mõlemad on võimalusel oma kogukonnas aktiivsed, et toime tulla. Selles stsenaariumis loodavad inimesed riigile, saades samas aru, et kehvadel aegadel ei saa pensionid helded olla. Täiendavat tuge otsitakse oma kogukonnast ja perekonnalt. Usaldus rahaturgude vastu on madal, sääste on vähe ning kogumine ei ole ka kohustuslik..

Solidaarsema ühiskonna puhul võib esile kerkida idee, et kõik inimesed peaksid saama pensioni samapalju. Võrdse pensioniga maailmas, kus pensionideks kogutud maksud jagatakse pensionäride vahel võrdselt, ulatuks Maria pension 24%-ni ja Martini pension 40%-ni viimasest palgast. Keskmise palga teenija hakkaks saama pensioni 30% oma viimasest palgast.

Kui kõrge peaks olema pensioniiga, et saada viimase palgaga võrreldes sellest 70%?

Kui Maria ja Martin tahaksid jooksvatest maksudest rahastatava pensionisüsteemi puhul saada pensionile jäädes oma palgast 70% ulatuses pensioni, siis üks võimalus selleks oleks tõsta pensioniiga. Nii tuleks pensioni maksta väiksemale osale inimestest ja pension oleks suurem. Kui me tahaksime maksta pensioniks 70% Martini viimasest palgast, peaks pensioniiga olema tulevikus 74 eluaastat. Keskmise palga saajale 70% maksmiseks peaks pensioniiga olema 78 eluaastat ning Maria palgataseme järgi veelgi kõrgem. On siiski tõenäoline, et pensioniiga nii kõrgele ei kerki ja suurema pensioni tarvis tuleb inimestel ise rohkem koguda, tööelistel rohkem makse maksta või lubada suuremat sisserännet.

Kasutatud kirjandus

Ainsaar, M., Strenze, T. (toim) (2019). Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga. Tallinn, Tartu: Arenguseire Keskus, Tartu Ülikool.

Riitsalu, L., 2019. Tuleviku-minu rahaline heaolu. Kuidas nügida inimesi suurema rahalise heaolu suunas? Arenguseire Keskus

Trumm, E.; Kiisel, M.; Lees, K.; Keerberg, C.-M. (2019). Eesti elanike sissetuleku- ja varaprofiilid. TÜ sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskus, Tartu. Tellinud: Arenguseire Keskus.

Loe ka teisi uurimissuuna raames ilmunud töid:

- Arenguseire Keskus: „Tuleviku vanemaealiste rahalise heaolu uurimissuuna kokkuvõte“
- Leonore Riitsalu: „Tuleviku-minu rahaline heaolu. Kuidas nügida inimesi suurema rahalise heaolu suunas?“
- Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskus: „Eesti inimeste sissetuleku- ja varaprofiilid“
- Lauri Leppik ja Arenguseire Keskus: „Meie tuleviku rahaline heaolu. Eesti pensionisüsteemi valikukohad“

Uurimissuuna koduleht: <https://www.riigikogu.ee/arenguseire/tuleviku-eakate-rahaline-heaolu>

Arenguseire Keskus

Lossi plats 1a, 15165 Tallinn

arenguseire@riigikogu.ee

riigikogu.ee/arenguseire